УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.50

Боровик Л. А.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
член-кореспондент Міжнародної кадрової академії,
доцент кафедри кримінально-правових
та адміністративно-правових дисциплін
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
ORCID: 0000-0002-8997-0577

РОЛЬ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОПОВІДАЧА ООН ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ МЕДІА

Анотація. У статті, спираючись на аналіз міжнародного законодавства та практичної діяльності, розкрито роль спеціального доповідача ООН щодо забезпечення свободи медіа. Акцентовано увагу на тому, що він відіграє важливу роль в контексті міжнародного моніторингу дотримання свободи медіа, документування відповідних порушень, привернення до них уваги міжнародної спільноти та розроблення рекомендацій щодо вдосконалення державної політики і законодавства у сфері свободи вираження поглядів. Доведено, що значення діяльності Спеціального доповідача ООН у контексті забезпечення свободи медіа полягає, насамперед, у створенні незалежного міжнародного механізму контролю за виконанням державами зобов'язань у сфері свободи вираження поглядів. Хоча Спеціальний доповідач не наділений повноваженнями ухвалювати юридично обов'язкові рішення, або безпосередньо припиняти порушення, його діяльність дає змогу документувати випадки переслідування журналістів, насильства, свавільних затримань, цензури, обмеження доступу до інформації та втручання у незалежність медіа. Констатовано, що звернення до урядів, оприлюднення результатів моніторингу та представлення доповідей Раді ООН з прав людини і Генеральній Асамблеї ООН перетворюють окремі порушення на предмет міжнародної уваги та посилюють політичну й репутаційну відповідальність держав.

Ключові слова: *міжнародне законодавство, Спеціальний доповідач ООН, забезпечення, свобода медіа, журналісти.*

Borovyk L. A. The role of the UN Special Rapporteur on ensuring media freedom

Abstract. The article, based on an analysis of international legislation and practical activities, reveals the role of the UN Special Rapporteur on ensuring media freedom. It emphasizes that he plays an important role in the context of international monitoring of compliance with media freedom, documenting relevant violations, drawing the attention of the international community to them and developing recommendations for improving state policy and legislation in the field of freedom of expression. It has been established that the significance of the UN Special Rapporteur's work in ensuring media freedom lies primarily in the creation of an independent international mechanism to monitor states' compliance with their obligations regarding freedom of expression. Although the Special Rapporteur is not empowered to issue legally binding decisions or directly halt violations, their work makes it possible to document instances of the persecution of journalists, violence, arbitrary detention, censorship, restrictions on access to information, and interference with media independence. It has been established that appeals to governments, the publication of monitoring results, and the presentation of reports to the UN Human Rights Council and the UN General Assembly transform individual violations into matters of international attention and heighten the political and reputational accountability of states.

Key words: *international legislation, UN Special Rapporteur, ensuring, media freedom, journalists.*

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення свободи вираження поглядів і свободи засобів масової інформації в сучасних міжнародних відносинах нерозривно пов'язана з функціонуванням ефективних механізмів міжнародного моніторингу.

© Боровик Л. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

В умовах зростання кількості порушень прав журналістів, поширення цензурних практик, інформаційних маніпуляцій та використання цифрових технологій для обмеження свободи слова особливого значення набуває діяльність міжнародних інституцій, уповноважених здійснювати незалежний нагляд за дотриманням державами міжнародних стандартів у цій сфері. Саме механізми міжнародного моніторингу забезпечують систематичний збір інформації про порушення, формують рекомендації щодо їх усунення та сприяють розвитку міжнародного співробітництва у сфері захисту свободи вираження поглядів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання, присвячені міжнародному забезпеченню свободи медіа, у своїх наукових працях розглядали: Ю.М. Бідзіля, Г.І. Гецко, О.Г. Глущук, К.О. Горська, А.В. Дудатьєв О.М. Коваль, О. О. Козир, В.В. Лавров та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в українській науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання визначення ролі спеціального доповідача ООН щодо забезпечення свободи медіа.

Саме тому **метою статті** є: розкрити роль спеціального доповідача ООН щодо забезпечення свободи медіа.

Виклад основного матеріалу. Спеціальні доповідачі – це незалежні експерти, призначені Радою ООН з прав людини (раніше Комісією ООН з прав людини), уповноважені моніторити, консультувати та публічно звітувати про ситуацію з правами людини в конкретних країнах (мандати країн) та про порушення прав людини в усьому світі (тематичні мандати). Тематичні мандати охоплюють широкий спектр питань, що стосуються громадянських, культурних, економічних, політичних та соціальних прав, включаючи права людини мігрантів, насильство щодо жінок, права внутрішньо переміщених осіб, свободу віросповідання та свавільні затримання, серед багатьох інших. Функції Спеціальних доповідачів включають реагування на індивідуальні скарги, проведення досліджень, надання консультацій з питань технічної співпраці та здійснення візитів до країн для оцінки конкретних ситуацій з правами людини. Більшість Спеціальних доповідачів також отримують інформацію про конкретні заяви про порушення прав людини та надсилають термінові звернення або листи з заявами до урядів із проханням про роз'яснення та конкретні заходи для припинення порушень прав [1].

Місія Спеціальних доповідачів полягає у звітуванні перед Генеральною Асамблеєю ООН та Радою з прав людини з теми або країни, за яку вони відповідають. Таким чином, вони не мають конкретного мандату на захист, а радше виконують функцію документування та оповіщення. Основний метод, який використовують Спеціальні доповідачі, полягає у зборі всієї відповідної інформації з усіх доступних джерел, включаючи неурядові організації (НУО). Вони також можуть відвідувати відповідні країни. Рада з прав людини або Генеральна Асамблея ООН можуть вимагати від них публікації кількох послідовних доповідей з однієї й тієї ж теми. На практиці спеціальні доповідачі, представники, незалежні експерти, робочі групи та інші подібні органи, які здійснюють моніторинг та звітують про конкретні країни чи тематичні питання, поступово встановили практичні правила, яких держави повинні дотримуватися, щоб гарантувати незалежність, об'єктивність та чесність своєї місії на місцях [2]. Отже, спеціальні доповідачі ООН – це незалежні експерти, призначені Радою ООН з прав людини для моніторингу, дослідження та висвітлення ситуації з правами людини в окремих державах або у межах визначених тематичних напрямів. Вони збирають і аналізують інформацію з різних джерел, реагують на повідомлення про ймовірні порушення, надсилають урядам термінові звернення та листи із запитами про роз'яснення, здійснюють візити до країн і готують доповіді для Ради ООН з прав людини та Генеральної Асамблеї ООН. Спеціальні доповідачі не є судовими чи правозастосовними органами й не ухвалюють обов'язкових рішень, а виконують передусім моніторингову, консультативну, документальну та попереджувальну функції. Незалежність і результативність їхньої діяльності забезпечуються свободою пересування, доступом до інформації та відповідних установ, можливістю конфіденційного спілкування зі свідками, а також гарантіями безпеки й захисту осіб, які співпрацюють із ними.

Спеціальні доповідачі ООН здійснюють діяльність за різними напрямами, втім, в розрізі представленої проблематики, слід вказати

Спеціального доповідача з питань заохочення та захисту права на свободу думки та її вираження. У 1993 році Комісія Організації Об'єднаних Націй з прав людини затвердила мандат Спеціального доповідача з питань заохочення та захисту права на свободу думки та її вираження. Після заміни Комісії з прав людини, Рада з прав людини вирішила продовжити мандат ще на три роки у березні 2008 року (резолюція 7/36). Мандат було знову поновлено на додаткові три роки у березні 2011 року (резолюція 16/4 Ради з прав людини), березні 2014 року (резолюція 25/2), березні 2017 року (резолюція 34/18) та знову у березні 2020 року (резолюція 43/4). До повноважень доповідача було віднесено: (a) Збирати всю відповідну інформацію, де б вона не мала місце, щодо порушень права на свободу думки та вираження поглядів, дискримінації, погроз або застосування насильства, домагань, переслідувань або залякувань, спрямованих на осіб, які прагнуть здійснити або сприяти здійсненню права на свободу думки та вираження поглядів, зокрема, у пріоритетному порядку, щодо журналістів чи інших фахівців у сфері інформації; (b) Збирати, отримувати та відповідати на достовірну та надійну інформацію від урядів, неурядових організацій та будь-яких інших сторін, яким відомі ці випадки; (c) Надавати рекомендації та пропозиції щодо шляхів і засобів кращого сприяння та захисту права на свободу думки та її вираження в усіх його проявах; та (d) Сприяти наданню технічної допомоги або консультаційних послуг Управлінням Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини з метою кращого просування та захисту права на свободу думки та її вираження [3].

Спеціальний доповідач з питань заохочення та захисту права на свободу думки та її вираження отримує інформацію і скарги щодо ймовірних порушень права на свободу думки та свободу вираження поглядів. Важливо, що Спеціальний доповідач не ухвалює рішень за індивідуальними скаргами і не може вимагати від держави усунення будь-якого ймовірного порушення. Натомість він порушує перед відповідною державою питання, що викликають занепокоєння. Спеціальний доповідач може звернутися до відповідного уряду із запитом надати коментарі щодо викладених тверджень, отримати роз'яснення, нагадати уряду про його міжнародні зобов'язання або запросити інформацію про заходи, яких він вживає для виправлення ситуації. Такий обмін інформацією з урядом, який зазвичай називають «комунікаціями», може здійснюватися у різних формах і мати різний ступінь значущості. Зокрема, Спеціальний доповідач звертається до уряду або через лист із викладом тверджень, або шляхом направлення термінового звернення [4]. Спеціальний доповідач зберігає конфіденційність усіх повідомлень, що надходять до уряду та від нього, до моменту їх включення до щорічної доповіді, яка подається Раді ООН з прав людини. Повідомлення, надіслані Спеціальним доповідачем та іншими спеціальними процедурами, також узагальнюються у доповідях, що подаються Раді ООН з прав людини на кожній її черговій сесії. Спеціальний доповідач особливо зацікавлений в отриманні інформації про проблеми або порушення, пов'язані з такими питаннями: затримання, дискримінація, погрози, застосування насильства чи переслідування, спрямовані проти осіб або фахівців у сфері інформації, які прагнуть реалізувати або сприяти реалізації права на свободу думки та вираження поглядів; діяльність політичних партій і профспілкових активістів; дії проти друкованих або телерадіомовних засобів масової інформації чи обмеження їхньої незалежної діяльності; позови проти видавців і представників інших медіа, таких як книги, журнали, кіно, театр та образотворче мистецтво; діяльність правозахисників; перешкоди у реалізації прав жінок, зокрема права висловлювати свою думку та бути почутими, брати участь у процесах прийняття рішень, мати рівний статус перед законом, а також шукати й отримувати інформацію з питань, що мають особливе значення для жінок, таких як планування сім'ї та насильство щодо жінок; а також перешкоди у доступі до інформації про проєкти та ініціативи, запропоновані урядом для просування права на розвиток, і перешкоди для участі у процесі прийняття рішень [4].

У 2025 році Спеціальний доповідач Організації Об'єднаних Націй (ООН) з питань заохочення та захисту права на свободу думки та її вираження, Представник Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)

з питань свободи ЗМІ, Спеціальний доповідач Організації американських держав (ОАД) з питань свободи слова та Спеціальний доповідач Африканської комісії з прав людини та народів (АКПЛН) з питань свободи слова та доступу до інформації в Африці («мандатори») звернули увагу на проблему використання штучного інтелекту, в тому числі й у журналістській діяльності. У доповіді зазначається, що інструменти штучного інтелекту все частіше використовуються журналістами та медіадіячами для підвищення ефективності процесу збору новин, сприяння поширенню новин та для таких завдань, як аналіз даних розслідувань, перевірка фактів, автоматизоване створення контенту, переклад, транскрипція, репортажі доступними способами або для організації, налаштування та персоналізації контенту. Оскільки штучний інтелект вбудовується у виробництво та поширення новин, він відіграє фундаментальну роль у формуванні публічних дебатів, політичного порядку денного та спектру інформації, доступної для людей. Незважаючи на ці переваги, штучний інтелект створює значні ризики та виклики для журналістики. Концентрація влади та контролю серед кількох великих корпоративних гравців щодо проектування, розробки, навчання та впровадження систем штучного інтелекту, а також зростаюча залежність медіа від штучного інтелекту, що ризикує вплинути на редакційний вибір, викликають серйозні занепокоєння щодо різноманітності, плюралізму, інклюзивності, надійності та підзвітності медіа та інформаційної екосистеми в цілому [5].

У висновку спеціальні доповідачі ООН дійшли до висновку, що реакція держав та інших зацікавлених сторін на вплив штучного інтелекту на свободу слова та свободу й плюралізм ЗМІ повинна керуватися такими принципами:

1. Захист свободи думки та вираження поглядів, включаючи свободу ЗМІ та право на інформацію. Право на свободу думки та вираження поглядів є невід'ємною частиною людської гідності, автономії та творчості, і має бути вбудоване протягом усього життєвого циклу штучного інтелекту, включаючи його проектування, розробку, навчання та розгортання. Розробка, проектування та впровадження штучного інтелекту повинні завжди підтримувати абсолютний характер права на свободу думки та гарантуватися протягом усього життєвого циклу штучного інтелекту.

2. Сприяти здоровому, плюралістичному та різноманітному інформаційному середовищу. Забезпечення та доступність широкого й різноманітного спектру якісної та точної інформації повинні бути вбудовані протягом усього життєвого циклу розробки, навчання та впровадження штучного інтелекту. Системи штучного інтелекту повинні створюватися та використовуватися для підвищення, а не підриву довіри громадськості до надійності та цілісності інформаційного порядку.

3. Поважати конфіденційність та захист даних. Право на конфіденційність та міжнародні стандарти захисту даних, включаючи згоду, обмеження цілей, прозорість та підзвітність, повинні поважатися протягом усього життєвого циклу штучного інтелекту. Залежність штучного інтелекту від величезних наборів даних, включаючи персональні дані, робить надійні гарантії важливими для забезпечення цих фундаментальних прав.

4. Гарантувати право на рівність та недискримінацію. Право на рівність та недискримінацію є основою міжнародного права у сфері прав людини. Системи штучного інтелекту повинні бути розроблені, розроблені, навчені та розгорнуті таким чином, щоб пом'якшити упередження та дискримінацію, забезпечити інклюзивність, відобразити різноманітні культурні контексти та гарантувати рівне здійснення свободи думки та вираження поглядів для всіх спільнот. Також важливо, щоб право на свободу вираження поглядів було ретельно збалансовано з правом на рівність та недискримінацію.

5. Сприяти рівному доступу до можливостей ШІ. Рівний доступ до переваг технології штучного інтелекту може сприяти створенню умов, які дозволяють людям задовольняти свої трудові, економічні, культурні та соціальні потреби, а також рівному користуванню правом на свободу думки та вираження поглядів, включаючи свободу ЗМІ. Рівний доступ можна гарантувати шляхом подолання цифрової нерівності, усунення бар'єрів для використання ШІ вразливими та маргіналізованими групами, сприяння цифровій грамотності та, зокрема, сприяння розвитку та доступу до інклюзивних, сталих, надійних та заснованих на правах людини технологій ШІ.

6. Забезпечити прозорість, підзвітність та ефективні засоби правового захисту. Прозорість та підзвітність, включаючи наявність ефективних засобів правового захисту, є ключовими принципами гарантування підходу до штучного інтелекту, орієнтованого на права людини. Повага до прозорості вимагає надання змістовної інформації та доступу до даних, що відповідають контексту, для сприяння загальному розумінню того, як штучний інтелект впливає на доступ до інформації та свободу слова, включаючи свободу ЗМІ, а також для забезпечення підзвітності.

7. Сприяти співпраці за участю багатьох зацікавлених сторін та багатосторонньому співробітництву. З огляду на транскордонний та глобальний вплив штучного інтелекту, багатостороння співпраця та участь багатьох зацікавлених сторін в управлінні штучним інтелектом є життєво важливими, особливо в той час, коли громадянський простір та багатосторонні інституції зазнають серйозних атак [5].

Висновки. Таким чином, значення діяльності Спеціального доповідача ООН у контексті забезпечення свободи медіа полягає, насамперед, у створенні незалежного міжнародного механізму контролю за виконанням державами зобов'язань у сфері свободи вираження поглядів. Хоча Спеціальний доповідач не наділений повноваженнями ухвалювати юридично обов'язкові рішення, або безпосередньо припиняти порушення, його діяльність дає змогу документувати випадки переслідування журналістів, насильства, свавільних затримань, цензури, обмеження доступу до інформації та втручання у незалежність медіа. Звернення до урядів, оприлюднення результатів моніторингу та представлення доповідей Раді ООН з прав людини і Генеральній Асамблеї ООН перетворюють окремі порушення на предмет міжнародної уваги та посилюють політичну й репутаційну відповідальність держав.

Водночас, діяльність Спеціального доповідача має не лише реактивне, а й превентивне та нормотворче значення. Узагальнюючи практику держав і аналізуючи нові загрози, він конкретизує зміст міжнародних стандартів свободи медіа та формулює орієнтири для національного законодавства і правозастосування. Особливо важливою ця функція є в умовах цифровізації інформаційного середовища та поширення штучного інтелекту, що створюють ризики алгоритмічної дискримінації, непрозорого поширення інформації, концентрації медійного впливу та втрати редакційної автономії. Таким чином, діяльність Спеціального доповідача ООН має важливе значення для міжнародного моніторингу дотримання свободи медіа, документування відповідних порушень, привернення до них уваги міжнародної спільноти та розроблення рекомендацій щодо вдосконалення державної політики і законодавства у сфері свободи вираження поглядів. Водночас ефективність цього механізму значною мірою залежить від готовності держав співпрацювати зі Спеціальним доповідачем і враховувати надані ним рекомендації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. What are U.N. Special Rapporteurs? / URL: https://www.aclu.org/documents/faqs-united-nations-special-rapporteurs

2. Special Rapporteurs. The Practical Guide to Humanitarian Law / URL: https://guide-humanitarian-law.org/special-rapporteurs

3. About the mandate. Special Rapporteur on freedom of expression and opinion / URL: https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-freedom-of-opinion-and-expression/about-mandate

4. Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression / URL: https://cgljresourcehub.law.northeastern.edu/human-rights-oversight/united-nations/human-rights-council/special-procedures/special-rapporteur-on-the-promotion-and-protection-of-the-right-to-freedom-of-opinion-and-expression/

5. Joint declaration on ai, freedom of expression and media freedom (October 24, 2025) / URL: https://www.oas.org/en/IACHR/jsForm/?File=/en/iachr/expression/basic_documents/declarations/2025-1.asp

Дата першого надходження статті до видання: 28.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026